

ירושת ילד מאומץ

את אביו המאמץ

הרב חיים יהודה דאום

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. ההשתייכות המשפחתית של ילד מאומץ
- ג. ילד מאומץ הנמנה בין יורשי האב המאמץ
- ד. אב מאמץ שציווה נכסיו לבנו
- ה. אומדן דעת האב המאמץ
- ו. ירושת ילד מאומץ מדין צדקה
- ז. ירושת ילד מאומץ מדין "יכיר"
- ח. סיכום

א. מבוא

המציאות של ילד מאומץ, שאינו גדל אצל הוריו-מולידיו, כי אם אצל משפחה שקבלה על עצמה לגדלו, מעוררת שאלות הלכתיות שונות. במאמר זה ננסה לברר האם עוברת ירושתו של אב מאמץ אל בנו המאומץ על פי ההלכה.

ראשית נברר מהי השתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ מנקודת מבטה של ההלכה: האם הוא משתייך למשפחתו הביולוגית, היינו להורים שהביאו אותו לעולם ולקרוביו בקרבת דם, או שמא למשפחתו המאמצת, היינו להורים שקבלו על עצמם לגדלו ולבני המשפחה שעמם גדל. בהתאם לבירור זה ניתן יהיה לקבוע האם יורש ילד מאומץ את אביו המאמץ.

לאחר מכן נברר האם נוצר קשר של ירושה בין הילד המאומץ לבין אביו המאמץ מסיבות אחרות - מחמת שציווה האב המאמץ את נכסיו ל"בנו", ואנו מסבירים שהכוונה היא לבן המאומץ, מחמת אומדן דעתו

של האב המאמץ, מחמת דיני הצדקה החלים על האב המאמץ ביחס לבנו המאומץ, או מחמת שהאב המאמץ הכיר בבנו המאומץ כיוורשו.

בימינו יכולה להיות סיבה נוספת בגללה יירש הבן המאומץ את אביו המאמץ על פי ההלכה. אם החוק הישראלי סבור שילד מאומץ משתייך משפחתית למאמציו - יכולה להיות כך גם השלכה הלכתית, שכן "דינא דמלכותא דינא", אך מאמרנו אינו עוסק בהיבט זה.

אם רוצה אב מאמץ להבטיח שבנו המאומץ יירש אותו - הרי הוא יכול לצוות לו את נכסיו, בדרכים שמאפשרת ההלכה. עם זאת, אם הבן המאומץ לא ייחשב היורש הראוי, והאב המאמץ יעביר אליו את הירושה באמצעות צוואה, ייתכן שתהיה בכך בעייתיות של העברת נחלה מהיורשים הראויים על פי דין לאחרים. גם בתחומים אלו לא יעסוק מאמר זה.

מאמר זה עוסק רק בקשר הירושה שבין בן מאומץ לבין אביו המאמץ. אך מן העקרונות המתבררים בו ניתן להסיק - תוך התחשבות בהבדלים שקובעת ההלכה בין מצבי ירושה שונים - גם לקשרי ירושה נוספים במשפחה המאמצת: ירושת בת מאומצת את אביה המאמץ, ירושת בן מאומץ את אמו המאמצת, ירושת אב מאמץ את בנו המאומץ ועוד.

ב. ההשתייכות המשפחתית של ילד מאומץ

כדי לקבוע את דיני הירושה של ילד מאומץ - את מי יורש ולמי מוריש - עלינו לברר את השתייכותו המשפחתית. ההשתייכות של אדם למשפחתו יש לה השלכות הלכתיות רבות: איסורי עריות, חיובי אבלות, מצות כיבוד אב ואם ועוד. גם דיני הירושה הם תולדה של השתייכות האדם אל משפחתו: האדם יורש אנשים מסוימים ומוריש לאנשים מסוימים כתוצאה מהשתייכותו אל משפחתו. לפיכך כדי לברר את דיני ירושתו של בן מאומץ עלינו לקבוע מהי השתייכותו המשפחתית.

השאלה העומדת בפנינו בנוגע לילד מאומץ היא מהי השתייכותו המשפחתית מנקודת מבטה של ההלכה: האם הוא משתייך למשפחתו הביולוגית, היינו להורים שהביאו אותו לעולם ולקרוביו בקרבת דם, או שמא למשפחתו המאמצת, היינו להורים שקבלו על עצמם לגדלו ולבני המשפחה שעמם גדל. לכשנברר שאלה זו נוכל לקבוע את מי יורש ילד מאומץ, ולמי מוריש.

נחפש תחילה בתורה שבכתב - כיצד ראתה התורה שבכתב את השתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ?

המונח "בן מאומץ" אינו נזכר במפורש במקרא, פרט למקום אחד - תהלים פ, טז-יט:

אלהים צבאות	שוב נא
הבט משמים וראה	ופקד גפן זאת:
וכנה אשר נטעה ימינך	ועל בן אמצתה לך:
שרפה באש כסוחה	מגערת פניך יאבדו:
תהי ירך על איש ימינך	על בן אדם אמצת לך:

מה מובנו של הביטוי "בן אמצתה לך" או "בן אדם אמצת לך"? הפרשנים ביארו ש"אמצתה" הוא מלשון אומץ וחזק (מצודת ציון), ואם כן הביטוי "בן אמצתה לך" מובנו הבן אשר חזקת (מצודת דוד). אין מדובר כאן, אפוא, על ילד שאומץ על ידי אנשים שאינם הוריו, ואין פסוק זה נוגע לענייננו.

הביטוי בן מאומץ אמנם אינו נזכר עוד במקרא, אך אנו מוצאים במקרא מספר פעמים בהם מופיעה התייחסות לילד הנמצא באומנה:

- משה רבנו אומר לקב"ה: "האנכי הריתי את כל העם הזה, אם אנכי ילדתיהו, כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האמן את הינק". בפסוק זה מוזכר אומן הנתשא את היונק, אך מתחילת הפסוק מתבאר כי האומן עליו מדובר הוא דווקא זה שהרהר את הילד וילד אותו. אם כן אין מדובר כאן על ילד שנמסר למשפחה אומנת, כי אם לילד שהוריו מגדלים אותו והם שנקראים אומניו.
- כשהקב"ה כועס על ישראל הוא אומר עליהם: "כי דור תהפכת המה בנים לא אמן בם". מה הכוונה בביטוי "בנים לא אמן בם"? ביטוי זה אינו ברור דיו¹. ניתן לפרש שאלו בנים שאי אפשר להאמין בהם, ואם כך אין הכתוב עוסק בבנים הנמצאים אצל משפחה אומנת. אך ניתן גם להסביר שבא הכתוב לומר כי בנים אלו לא נמסרו למשפחה אומנת שניתן להאשימה בחינוך קלוקל, אלא גודלו בבית הוריהם, ובכל זאת "דור תהפכות המה". לפי הסבר זה מתייחס כאן הכתוב למציאות של משפחה אומנת.
- ליהונתן בן שאול היה בן נכה, ומספר המקרא²: "וליהונתן בן שאול בן נכה רגלים בן חמש שנים היה בבא שמעת שאול ויהונתן מיזרעאל ותשאהו אמנתו ותנס ויהי בחפזה לנוס ויפל ויפסח ושמנו מפיבשת". מוזכרת כאן אומנת המגדלת את הילד, אשר לפי פשוטו

¹ במדבר יא, יב

² דברים לב, כ

³ ראה בפרשני המקרא במקום: אונקלוס, רש"י, רמב"ן ועוד.

⁴ שמ"ב ד, ד

של מקרא נראה שאינה אמו. אך אין מדובר כאן על משפחה אומנת, ומסתבר יותר שהייתה זו מטפלת שטפלה בילד בבית הוריו ובחיק משפחתו.

- ישעיהו הנביא מנבא⁵: "והיו מלכים אמניך ושרותיהם מיניקתיך אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו, וידעת כי אני ה' אשר לא יבשו קוי". הנבואה היא כי יהיו מלכים אומנייך. ייתכן שגם כאן, כמו שהסברנו לגבי בנו של יהונתן בן שאול, הכוונה לאנשים המטפלים בילד בחיק משפחתו, אך ייתכן גם שהכוונה לאלו הלוקחים את הילד לביתם ומגדלים אותו אצלם. בהתאם לכך גם יתפרש המשך הפסוק: "ושרותיהם מיניקותיך", האם מינקת זו מאכילה את הילד בבית הוריו, או לוקחת אותו אליה?
 - ישעיהו הנביא אומר עוד⁶: "בניך מרחוק יבאו ובנתיך על צד תאמנה". ישעיהו מנבא, שהבנות תהיינה באומנה. ושוב, אין ביטוי זה ברור: האם הכוונה לאומן המגדל את הילד בבית הוריו, או לאומן הלוקח את הילד לביתו שלו?
 - אף הקב"ה עצמו נקרא "אלהי אמן": "אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן, והנשבע בארץ ישבע באלהי אמן, כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני". אך ייתכן שאין הקב"ה נקרא כך על שום היותו אומן את בניו, כי אם על שם היותו נאמן וראוי לאמונה בו.
 - נעמי הייתה האומנת של עובד, בנם של רות ונעמי⁷: "ותקח נעמי את הילד ותשתהו בחיקה ותהי לו לאמנת, ותקראנה לו השכנות שם לאמר ילד בן לנעמי ותקראנה שמו עובד הוא אבי ישי אבי דוד".
- הנה מספר לנו המקרא על אומנת של ילד, אם כי גם כאן ייתכן שנעמי לא גידלה את הילד במקום הוריו, אלא רק הרבתה לטפל בו וכדומה. על כל פנים, כאן מגדיל המקרא לעשות ואף אומר שהבן שהיה באומנה אצל נעמי נקרא בנה, אך אין כאן התייחסות עקרונית מהותית של המקרא עצמו, אלא רק סיפור דברים על השכנות - כך נהגו השכנות לקרוא לילד, כשהשמעות היא חברתית רגשית, ולא הלכתית מעמדית.

⁵ ישעיהו מט, כג

⁶ שם ס, ד

⁷ שם סה, טז

⁸ רות ד, טז-יז

• מרדכי היהודי היה אומן את אסתר⁹: "ויהי אמן את הדסה היא אסתר בת דדו כי אין לה אב ואם והנערה יפת תאר וטובת מראה ובמות אביה ואמה לקחה מרדכי לו לבת". וכך נאמר גם לאחר מכני¹⁰: "ואת מאמר מרדכי אסתר עושה כאשר הייתה באמנה אתו". מרדכי היה האומן של אסתר מפני שלא היו לה הורים, וכאן נאמר במפורש כי מרדכי לקחה לו לבת, ולפי פשוטו של מקרא נדמה כי המשמעות היא שמרדכי גידל את אסתר כאב מאמץ. אכן, בגמרא¹¹ הציעו ביאור אחר לכתוב: "תנא משום ר"מ אלא תקרי לבת אל לבית". כלומר, לדעת רבי מאיר לא הייתה אסתר בתו המאומצת של מרדכי אלא דווקא רעייתו! רבי מאיר מסביר שהלשון "בת" כוונתה דווקא ל"בית", ויש להוסיף שהסברו של רבי מאיר הולם את הלשון "לקחה", שכן לקיחה תבוא במקרא בהוראת קידושי אשה - "כי יקח איש אשה"¹².

• יש במקרא סיפור נוסף של ילד שאומץ על ידי מי שאינם הוריו - בת פרעה אמצה את משה רבנו לבן¹³: "ויגדל הילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מן המים משיתהו". לא הוזכר בסיפור זה לשון אימוץ או אומנה, אך בהחלט זה מה שהתרחש: משה גדל אצל מי שאינם הוריו¹⁴.

מקורות אלו מלמדים אותנו, שצורות מסוימות של אימוץ ילדים היו מוכרות ומקובלות כבר בזמן התנ"ך. אך אין בכך כל התייחסות משפטית-הלכתית לשאלת השתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ.

מלבד סיפורים אלה אין בתורה שבכתב כל התייחסות משפטית-הלכתית להשתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ. לפיכך ספק גדול אם המושג "אימוץ ילדים" הינו מעמד משפטי. סביר יותר, שאימוץ ילדים אינו משנה את ההשתייכות המשפחתית, וקשר הדם בין הילד המאומץ להוריו הביולוגיים ומשפחתו הטבעית אינו משתנה.

*

⁹ אסתר ב, ז

¹⁰ שם ב, כ

¹¹ מגילה יג, א

¹² דברים כד, ה

¹³ שמות ב, י

¹⁴ וראה גם רש"י בסנהדרין לב, א: "כמשה שהוא בן בתיה... כמשה רבנו שגידלתו בתיה בת פרעה".

ומה אנו מוצאים בש"ס או במדרשים בעניין השתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ?

בגמרא¹⁵ נזכרת המציאות של ילד מאומץ: "אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לבעל הבית שגדל יתום בתוך ביתו, לימים העשיר אותו יתום ואמר: אהניהו לבעל הבית מנכסי".

כשם שכתבנו לעיל ביחס לסיפורי המקרא המזכירים ילדים מאומצים, כך גם כאן נוכל לקבוע, שצורות מסוימות של אימוץ ילדים היו מוכרות בתקופת הגמרא. והא ראיה - האמורא אביי גדל אצל אומנת, וקרא לה "אם"¹⁶.

הגמרא לא רק הכירה את המציאות של ילד מאומץ, אל גם שפטה אותה: רבי שמואל בר נחמני אמרי', שהמגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן, הרי הוא עושה צדקה בכל עת. יש כאן לא רק אזכור של המציאות של ילד מאומץ, אלא אף הערכה למצווה המתמשכת שיש באימוץ ילדים.

הגמרא אף קובעת שכל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו, ולומדת זאת ממקרים בהם נאמר על אם מאמצת שהיא ילדה את הבן המאומץ: מיכל בת שאול וחמשת ילדיה, נעמי ועובד (בנה של רות), בת פרעה ומשה ואף יעקב ויוסף. וכך נאמר במסכת סנהדרין יט, ב:

אמר לך רבי יהושע: וכי מיכל ילדה? והלא מירב ילדה! מירב ילדה ומיכל גידלה, לפיכך נקראו על שמה. ללמדך שכל המגדל יתום בתוך ביתו - מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (חנינא קרא יוחנן ואשו אלעזר וגאולה ושמואל בלימחי, סימן). רבי חנינא אומר: מהכא ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי. וכי נעמי ילדה? והלא רות ילדה, אלא: רות ילדה ונעמי גידלה, לפיכך נקרא על שמה. רבי יוחנן אמר: מהכא ואשתו היהודית ילדה את ירד אביגדור וגו', ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח (לו) מרד. מרד זה כלב, ולמה נקרא שמו מרד - שמרד בעצת מרגלים. וכי בתיה ילדה? והלא יוכבד ילדה, אלא: יוכבד ילדה ובתיה גידלה, לפיכך נקרא על שמה. רבי אלעזר אמר מהכא גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה. וכי יוסף ילד? והלא יעקב ילד. אלא, יעקב ילד ויוסף כילכל, לפיכך נקראו על שמו¹⁸.

¹⁵ בבא בתרא קכג, א

¹⁶ ראה ברכות סב, א; שבת קלד, א ועוד

¹⁷ כתובות נ, א

¹⁸ וראה גם מגילה יג, א

למה הכוונה? נראה שלא באו לקבוע כאן את ההשתייכות המשפחתית של ילד מאומץ על פי ההלכה ולומר שנחשב כאילו נולד להורים המאמצים. באו רק לומר עד כמה עמוק הקשר בין ההורים המאמצים לבנם המאומץ, ועד כמה גדולה וחשובה המצווה של גידול יתומים וחינוכם.

במדרשי' דימו את עם ישראל לבנו המאומץ של הקב"ה, וקבעו שהמגדל נקרא אב ולא המוליד:

ועתה ה' אבינו אתה - אמר להם הקב"ה הנחתם אבותיכם אברהם יצחק ויעקב ולי אתם קוראים אב, אמרו לו לך אנו מכירים כאב, משל ליתומה שהייתה מתגדלת אצל אפוטרופוס והיה אדם טוב ונאמן גדלה ושמרה כראוי, בקש להשיאה עלה הלבבלר לכתוב הכתובה אמר לה מה שמך אמרה פלנית אמר לה ומה שם אביך התחילה שותקת, אמר לה אפוטרופוס שלה למה את שותקת אמרה לו מפני שאיני יודעת לי אב אלא אותך שהמגדל נקרא אב ולא המוליד, כך היתומים אלו ישראל שנאמר יתומים היינו ואין אב, אפוטרופוס שלהם הטוב הנאמן זה הקב"ה, התחילו ישראל קורין אותו אבינו, שנאמר ועתה ה' אבינו אתה, אמר הקב"ה הנחתם את אבותיכם ולי אתם קוראים אבינו, שנאמר הביטו אל אברהם אביכם, אמרו לו רבון העולם המגדל אב ולא המוליד, שנאמר כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו.

השאלה האם רשאי ילד מאומץ לכנות את עצמו בן של אביו המאמץ בעניינים שונים - בשטר כתובה, כדוגמא המובאת במדרש זה, ובהודמנויות אחרות - זוקקת דיון לעצמה. אולם על כל פנים נראה שכאשר המדרש קובע שהמגדל נקרא אב ולא המוליד - בא המדרש רק לומר שזוהי הרגשתו של הילד המאומץ, אך אינו בא לקבוע שההשתייכות המשפחתית ההלכתית של ילד מאומץ היא אל המגדל ולא אל המוליד. יש כאן התייחסות לפן הרגשי, המבטאת עד כמה אמיץ הקשר בין הילד המאומץ לבין ההורה שלקחו לו לבן, ולא התייחסות להשתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ בהיבט המשפטי-הלכתי.

אלו הן ההתייחסויות לילד מאומץ בגמרא ובמדרשים, ואנו למדים, אפוא, שאין כאן יותר מאשר הכרה בקשר הרגשי העמוק שבין הילד המאומץ לבין הוריו. אין ערך הלכתי להשתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ אל הוריו המאמצים. לפיכך נראה שגם כאן, בדומה למה שכתבנו לעיל בנוגע לתורה שבכתב, לא נחשב המושג "אימוץ ילדים" כמעמד משפטי. ילד מאומץ קשור מבחינה משפחתית להוריו מולידו.

על אף הקשר הרגשי המיוחד שנוצר בין ילד מאומץ להוריו המאמצים, אין האימוץ משנה את קשר הדם למשפחה המקורית.

כשם שבתורה שבכתב, בגמרא ובמדרש אין רואים בילד מאומץ מעמד הלכתי בפני עצמו, כך הוא גם בספרי ההלכה המרכזיים. הרמב"ם אינו מכיר את המציאות של ילד מאומץ. ובשלחן ערוך נידון ילד מאומץ פעם אחת בלבד - לגבי שטר של ילד מאומץ פסק הרמ"א בהגהותיו שבשלחן ערוך²⁰:

מי שמגדל יתום בתוך ביתו וכתב עליו בשטר בני, או היתום כתב על המגדלו אבי או אמו, לא מקרי מזויף וכשר, הואיל וגדלוהו ראוי לכתוב כך.

כפי שכבר אמרנו, השאלה האם רשאי ילד מאומץ לכנות את עצמו בן של אביו המאמץ בעניינים שונים - בשטרות, כבמקרה בו עסק הרמ"א, ובהזדמנויות אחרות - זוקקת דיון לעצמה²¹. אולם על כל פנים, זוהי ההתייחסות היחידה לילד מאומץ שאנו מוצאים בשולחן ערוך.

אמור מעתה: ההלכה אינה רואה במושג "אימוץ ילדים" מעמד משפטי. ילד שאימצו אותו אנשים שאינם הוריו מולידיו אין דינו משתנה, ואין באימוץ כל התרחשות משפטית-הלכתית. הילד נשאר בנם של הוריו הביולוגיים לכל דבר, וכך תראה אותו ההלכה בכל עניין הקשור להשתייכותו המשפחתית של האדם. וכך ביאר זאת הרב משה פינדלינג²²:

אמנם אם מגדלים יתום או ילד עני וגלמוד בביתו עושים מצווה גדולה... אבל המאומץ לא נכנס במאומה לאיזה יחס משפחתי שהוא למשפחת המאמץ, בניגוד לחוקים החילוניים, כי כפי דעת התורה היחס בין הורים וילדים הוא יחס טבעי, הילודה יוצרת וקובעת יחס אבהותי ואמהותי... על כן יש לקבוע, שדעת התורה היא שילד מאומץ על ידי איש זר אינו מפסיק במאומה את יחסיו המשפחתיים עם הוריו הטבעיים.

לפיכך יש לקבוע, שילד מאומץ יש לו קשרי ירושה - הן כיושר מאחרים והן כמוריש לאחרים - עם משפחתו הביולוגית-טבעית,

²⁰ חו"מ סי' מב סעי' טו

²¹ ראה דיון בדברי הרמ"א הללו להלן פרק ד.

²² הרב משה פינדלינג, "אימוץ ילדים", נעם ד (תשכ"ח), עמ' סה-סו

שאצלה נולד, ולא עם משפחתו המאמצת שאצלה גדל²³. השתייכותו המשפחתית של הילד המאומץ היא להוריו מולידיו ולמשפחתו הטבעית, ולא להוריו מגדליו ולמשפחתו האומנת, ולכן קשרי הירושה שלו - כיוורש וכמוריש - הם עם הוריו ובני משפחתו הביולוגיים ולא עם הוריו המאמצים ובני משפחתם.

ג. ילד מאומץ הנמנה בין יורשי האב המאמץ

בפרק הקודם הסקנו, שילד מאומץ יש לו קשרי ירושה - כיוורש וכמוריש - עם הוריו מולידיו ומשפחתו הביולוגית, ולא עם הוריו מגדליו ומשפחו המאמצת.

עם זאת, יכולה להיווצר מציאות בה הבן המאומץ נמנה ברשימת היורשים של האב המאמץ. במציאות זו יירש הבן המאומץ את אביו הביולוגי, ולא את אביו המאמץ, אך יימנה בין יורשיו של האב המאמץ. אין במציאות זו חידוש בדיני הירושה, ואף על פי כן אנו מוצאים לנכון לעסוק בה - ראשית מפני שזוהי מציאות מעניינת, ושנית מפני שיש שלמדו ממנה מעבר למה שניתן ללמוד ממנה, וכפי שיתבאר להלן.

המקור לענייננו הוא בפירוש הרמב"ן לתורה²⁴. הרמב"ן בפירושו לתורה דן בשאלה מדוע נמנתה שרח בתו של אשר בין צאצאי אשר - התורה הרי מונה רק את הבנים, ואינה מזכירה את הבנות, ושרח היא הבת היחידה שנמנתה, והרמב"ן מביא מספר הסברים לכך. בין השאר מבאר הרמב"ן את דברי אונקלוס²⁵:

ואונקלוס תרגם ושום בת אתת אשר סרח. נתכוין בזה לומר כי הייתה בת [יורשת] כי בנים זכרים היו לו, אבל הייתה בת אשתו [יורשת נחלה], ולכך הזכירה הכתוב בכאן כאשר הזכיר בנות צלפחד, ותכנס בכלל "לאלה תחלק הארץ" (פסוק ג). ואלו הייתה בת אשר עצמו לא הייתה יורשת, כי בנים זכרים היו לו, אבל הייתה בת אשתו מאיש אשר לא היה לו בן והייתה נחלתו לבתו. ויהיה טעם "ושרח אחותם" (בראשית מז, יז), כי הייתה אחות בניו לא בתו. ולכך אמר "ושם בת אשר שרח" ולא אמר "ובת אשר", לומר כי היה שמה בת אשר ונקראת שרח. ואם הייתה בחיים כדברי רש"י הנה היא כבנות צלפחד לנחלה, ואם מתה, משפחתה נטלו בעבורה.

²³ כך קבעו גם הרב פינדלינג, שם עמ' פ; הרב בן ציון מאיר חי עזיאל, שערי עזיאל חלק ב עמ' קפג; הרב אברהם עקיבא רודנר, "אימוץ ילד ומתחייב לזון חברו", נעם ד (תשכ"ח), עמ' סג; ויוסף ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי עמ' 20.

²⁴ במדבר כו, מו

²⁵ דברים אלו אינם נמצאים בתרגום אונקלוס שלפנינו.

לדעת אונקלוס, שרח לא הייתה בתו הביולוגית של אשר, אלא בת אשתו, ולמעשה מבחינת אשר הייתה בת מאומצת. בהמשך דבריו הוא מחזק הצעה זו מהלשון "ושרח אחותם" - משמע שהיא אחות בניו אך אינה בתו, וכן מהלשון "ושם בת אשר שרח" - לא נאמר "ובת אשר שרח", אלא "ושם בת אשר שרח", לומר שרק שמה היה בת אשר, אך באמת אינה בת אשר.

מכיוון שלא הייתה בת אשר, זכתה שרח לרשת נחלה - אילו הייתה בתו הביולוגית של אשר לא הייתה יורשת מאומה, שכן לאשר היו גם בנים, וכשיש בנים זכרים אין לבנות מעמד של יורש. אך היא הייתה בתו הביולוגית של בעלה הקודם של אמה, ולבעל זה לא היו בנים. לפיכך זכתה שרח בירושתו של אביה הביולוגי, שכן מי שאין לו בנים יורשות אותו בנותיו.

היות וזכתה שרח בירושת אביה לפיכך הזכירה אותה התורה. התורה אינה מזכירה רק את הבנים, אלא מזכירה את כל נוטלי הירושה. בדרך כלל אלו הבנים, אך כאשר הבנות יורשות הן מוזכרות, כמו למשל בנות צלפחד.

כעת מובנת המשמעות של הכללת שרח ברשימת יורשי אשר. שרח לא הייתה בתו האמיתית של אשר, ולא ירשה אותו. אך היא נקראה בת אשר, ומכיוון שזכתה בירושה נכללה ברשימה. היא אמנם לא ירשה את אשר אך הייתה בת של אשר שקבלה ירושה כלשהי.

הנה מצאנו מצב שילדה מאומצת נמנתה בין יורשיו של האב המאמץ. אמנם הילדה המאומצת לא נחשבת בתו של האב המאמץ, ואת הירושה קבלה מאביה מולידה, אך על כל פנים מנתה אותה התורה בתוך הרשימה של יורשי האב המאמץ.

במקרה זה נוצר אמנם מצב מעניין, אך לא התחדש מאומה מבחינת כללי הדינים החלים על ילד מאומץ. לא מצאנו כאן זיקה אמיתית של ירושה בין הבן המאומץ לבין אביו המאמץ, אלא רק הכללת הבן המאומץ ברשימת יורשים אחת עם בניו יורשיו של האב המאמץ.

ואף על פי כן כתב הרב יוסף תאומים²⁶ במאמר המברר את דיניו של ילד מאומץ:

מהו בעניין ירושה בעובון המגדל? זה מבואר ברמב"ן פ' פנחס בפסוק ושם בת אשר שרח שכ' שם שהיא לא הייתה בתו רק שנתגדלה אצלו וחשב לה לנוחלת נחלה שלו על שגדלה כבתו, עיי"ש.

²⁶ הרב יוסף תאומים, "מגדלי יתומים בתוך ביתם", הפרדס כד (תש"י), חוברת ז (ניסן) סימן נ עמ' 14-16

בניגוד למה שכתבנו אנו, שאין בדברי הרמב"ן כדי ללמד על זיקה של ירושה בין הבן המאומץ לבין אביו המאמץ, הבין הרב תאומים כי לפי הרמב"ן ירשה שרר מכיוון שנתגדלה אצל אשר לפיכך נחשבה לנוחלת נחלה שלו, ולאור הבנתו ראה בדברי הרמב"ן מקור לכך שילד מאומץ יורש את הוריו המאמצים.

הרב תאומים מסיק, אפוא, מדברי הרמב"ן עקרון בעל משמעות רבה: ילד מאומץ יורש את הוריו המאמצים. אך לפי ביאורנו לדברי הרמב"ן אין מסקנתו של הרב תאומים נכונה. ובפשטות נראה שהדרך בה ביארנו את דברי הרמב"ן היא הדרך הפשוטה, ואין כל מקום להבנה נוספת בדבריו! נמצא, שקביעתו של הרב תאומים אין לה על מה שתסמוך כלל ועיקר.

ואכן, מהר מאד העירו על הרב תאומים בעניין זה. מאמרו של הרב תאומים התפרסם בקובץ "הפרדס" בניסן תש"י. במאמר תגובה שהתפרסם חודש לאחר מכן באותו הקובץ כתב הרב יהודה אלטוסקי²⁷:

כי חס ל' לרמב"ן לומר "שאף ששרח לא הייתה בתו של אשר רק שנתגדלה אצלו וחשב לה לנוחלת נחלה שלו על שגדלה כבתו". הלא בר בי רב דחד יומא לא יאמר כזאת להנחיל לבת בין הבנים יעיין נא עוד פעם היטב בדברי הרמב"ן ויראה שהרמב"ן אומר "ואלו הייתה בת אשר עצמו לא הייתה יורשת כי בנים זכרים היו לו, אבל הייתה בת אשתו מאיש אשר לא היה לו בן והייתה נחלתו לבתו" זאת אומרת נחלת האיש האחר, ולא של אשר. כי אין ליתום המתגדל דיני בן.

הרב אלטוסקי מעיר, שהבנתו של הרב תאומים בדברי הרמב"ן לא רק שאינה קולעת לכוונת הרמב"ן האמיתית, אלא אף לא ניתנת להיאמר כלל - אם אכן ירושת שרר הייתה מטעם שנתגדלה אצל אשר ולפיכך נחשבה לנוחלת נחלה שלו, הרי לכל היותר נחשבת כבתו, ואיך יורשת הבת בין הבנים? הרי כשיש בנים אין הבנות יורשות, ואיך קבלה שרר חלק בירושת אשר יחד עם בניו של אשר? אין ספק שלפי הרמב"ן ירשה שרר את אביה הביולוגי, ולא את אביה המאמץ, ואין ירושתה מטעם שנתגדלה אצל אשר ולפיכך נחשבה לנוחלת נחלה שלו.

מאוחר יותר העיר על כך גם הרב מרדכי הכהן²⁸, ואמר:

ואמנם כן העלה הרב ר' יוסף תאומים מדטרויט ("הפרדס" ניסן תש"י ושבת תש"יא), שהמתגדל יורש את מגדלו, ללא שטר מתנה או

²⁷ הרב יהודה אלטוסקי, "בעניין מגדלי יתומים בתוך ביתם", הפרדס כד (תש"י), חוברת ח (אייר) ס' סד עמ' 10

²⁸ הרב מרדכי הכהן, "אימוץ ילדים לפי ההלכה", סיני מח (תשכ"א), עמ' רו

מתנת שכיב מרע. ברם, הראיה שהביא ראשונה לביסוס דעתו זו, ממה שמבואר ברמב"ן, פרשת פנחס, לפסוק (במדבר כו, מו): "ושם בת אשר שרח", ששרח לא הייתה בתו של אשר, רק שנתגדלה אצלו, וחשב לה לנוחלת נחלה שלו על שגידלה כבתו. בודאי שגגה היא שפלטה קולמוסו, שהרי ברור, שלא אמר הרמב"ן ז"ל, אלא ששרח נחלה את נחלת אביה היא ולא שירשה בין בני אשר.

נראה שגם הרב תאומים עמד על טעותו, והבין שלא בא הרמב"ן לומר שירשת שרח היא מטעם שנתגדלה אצל אשר ולפיכך נחשבה לנוחלת נחלה שלו. שכן כאשר כתב מאמר נוסף בקובץ "הפרדס" כעבור כמה חודשים²⁹, ויצא לסתור את השגותיו של הרב אלטוסקי, לא ניסה להגן על הבנתו בדברי הרמב"ן, וביסס דבריו רק על מקורות אחרים³⁰.

ד. אב מאמץ שציווה נכסיו לבנו

אין קשרי ירושה בין הבן המאומץ לבין אביו המאמץ מחמת ההשתייכות המשפחתית. אך ניתן למצוא קשר של ירושה כאשר האב המאמץ אמר שהוא מוריש את נכסיו ל"בנו", ואנו מפרשים שכוונתו לבן המאומץ.

כך אנו מוצאים בתשובותיו של בעל "הגהות מימוניות"³¹:

וששאלתם ראובן ואשתו שכתבו שטר לבן אשתו וכתוב בו ותנו לבננו - נראה דלישנא מעליא הוא, שהרי המגדל יתום ויתומה כאילו ילדו, ואית לן כמה קריין ואין להאריך.

בן אשתו הרי הוא כילד המאומץ אצלו, ופוסק בעל "הגהות מימוניות" שכאשר כתב שטר לבן אשתו, וכתב בשטר נוסח "תנו לבננו" - אין בשטר כל בעייה, בהסתמך על מה שאמרו חז"ל כי המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו. האדם אמנם כתב שהוא נותן ל"בנו", אך כוונתו לבנו המאומץ. נמצינו למדים, שאב מאמץ יכול להוריש נכסיו ל"בנו" ואנו נסביר שכוונתו של האב לבנו המאומץ.

²⁹ הרב יוסף תאומים, "בדין מגלי יתומים בתוך ביתם", הפרדס כה (תשי"א), חוברת ה (שבט) סימן מ עמ' 6-3

³⁰ יש לתמוה, אפוא, על פרופ' י. ריבלין שכתב בספרו "היררשה והצוואה במשפט העברי" (עמ' 20 הערה 23) כי אף על פי שבן מאומץ אינו זוכה בירושה, מכל מקום יש בדבר זה גם דעה אחרת - "תאומים לומד מדברי הרמב"ן בעניין שרח בת אשר... [ש]יזכה המאומץ בירושת המאמץ". לאור האמור, לימודו של הרב תאומים מדברי הרמב"ן אינו קולע לכוונת הרמב"ן, וככל הנראה אף הרב תאומים חש בטעותו וחזר בו, אם כי לא במפורש.

³¹ בתשובות השייכות לספר משפטים, סי' מח.

ניתן עדיין לטעון, שהשטר כשר רק מפני שנכתב על ידי האדם ואשתו יחד, ולכן נכוונה הלשון "בננו", שכן הבן הוא על כל פנים בנה הביולוגי של האם.

וכך כתב בשו"ת "שאלת יעב"ץ"³². השאלה בה הוא דן היא לגבי המגדל יתום בביתו, שיש לו גם בנים ביולוגיים משלו, ונדר נדר שהייתה בו לשון של איסור "מבנים" סתם, ללא הסבר האם היתום כלול באיסור זה. ורצה ללמוד לעניינו מתשובתו של בעל הגהות מימוניות שהבאנו, ודחה: "דילמא התם שאני משום דאשתו נמי כתבה בהדיה הוא דמוכחא מילתא".

אכן, יש להניח שהנותן הוא הבעל לבדו, ולא הבעל ואם הילד במשותף, שכן על פי ההלכה נכסי המשפחה אינם רכוש משותף לבעל ולאשתו. לפיכך קשה לקבל את ההנחה שהשטר, שננטקה בו לשון "בננו", כשר רק מפני שנכתב על ידי האדם ואשתו יחד.

זאת ועוד. בעקבות תשובתו של בעל "הגהות מימוניות" כתב הרמ"א בהגהותיו שבשולחן ערוך³³:

מי שמגדל יתום בתוך ביתו וכתב עליו בשטר בני, או היתום כתב על המגדלו אבי או אמי, לא מקרי מזויף וכשר, הואיל וגדלוהו ראוי לכתוב כך.

בדברי הרמ"א התייחסות ישירה לילד מאומץ - לא בן אשתו, אלא המגדל יתום בתוך ביתו. כאן כבר אי אפשר לומר שהטעם לכשרות השטר הוא מפני שנכתב על ידי האדם ואשתו יחד, והאשה היא אמו הביולוגית של הבן המאומץ. כאן מדובר על ילד מאומץ גמור, ובכל זאת נפסקת ההלכה שכאשר האב כותב שטר בנוסח של "בני" אנו מבינים שכוונתו לבנו המאומץ.

לא ברור מה יהיה הדין במקרה שבו יש לאב גם בנים ביולוגיים וגם בן (או בנים) מאומצים. האם גם כאן נסביר שכוונת האב באומרו "בניי" הוא אף לילד המאומץ, או שמא רק אם אין כל בן אחר מלבד המאומץ אז אנו מבינים שהאב מתכוון לבנו המאומץ, אך כשיש בנים ביולוגיים אנו מניחים שכוונת האב באומרו בניי היא רק לבניו הביולוגיים ולא לבן המאומץ.

"כנסת הגדולה" בסימן מב מבאר שתשובת בעל "הגהות מימוניות" אמורה רק כשאינן בנים למגדל את היתום, אבל אם יש למגדל בנים לא

³² חלק א סימן קסה

³³ חו"מ סי' מב סע' טו

ייתכן שהאב החורג יקרא לילד זר בלשון בן. אכן, ב"אורים ותומים"³⁴ חולק ואומר כי אין מקור לחילוק זה, שכן המגדל את היתום נקרא יולדו, והרי הוא אודהב אותו, אף אם יש לו ילדים משלו. "נתיבות המשפט"³⁵ הביא להלכה את דעת "אורים ותומים", וכן גם בעל "ערוך השולחן"³⁶.

אך יש גם שסוברים שלא כך: בשו"ת "שאלת יעב"ץ" הנוכר, היו לנודר במקרה הנדון גם בנים ביולוגיים וגם בן מאומץ, והספק היה מי כלול בלשון "בנים". הוא דן מהי כוונת הנודר, וביחס לתשובת בעל "הגהות מימוניות" כותב שמסתבר מן הסתם שלא היו לאב המאמץ בנים אמיתיים. כלומר: אין ללמוד ממקרה שבו יש רק בן מאומץ, וניתן לכנותו "בננו", למקרה בו יש ספק האם כוונת האב באומרו "בנים" רק לבנים הביולוגיים או אף לבן המאומץ. גם החת"ם סופר בתשובה שנביא להלן (בסמוך) סובר ומעלה להלכה בניגוד לדעת "אורים ותומים".

בתשובתו של בעל "הגהות מימוניות" וכן בפסק ההלכה של הרמ"א ההתייחסות היא לכל שטר שהוא, לאו דווקא שטר צואה.

בשו"ת "שבות יעקב"³⁷ מביא שאלה שנשאל לגבי מקרה בו אדם שהיה מוטל על ערש דווי ציווה מחמת מיתה לתת כל ספריו לבנו, ולא היה לו בן כי אם בן מאומץ ובן בנו, ומת מתוך חוליו, ונחלקו הבן המאומץ עם בן הבן מי מהם ייקח הספרים. והשואל הוסיף, שלכאורה ראוי לצדד לזכות הבן המאומץ, מפני שהוא צורבא מדרבנן.

בתשובתו רוצה בעל "שבות יעקב" לפתוח תחלה בזכות הבן המאומץ, מטעם שהוא צורבא מדרבנן. אך בהמשך דבריו דן בשאלה האם יש לפרש שכוונת המוריש באומרו "בנו" הייתה לבן המאומץ, או שמא התכוון לבן בנו. ומסיק שיש להניח שהמוריש לא התכוון לחורגו כשאמר "בני", אלא דווקא לבן בנו, שכן בעניינים רבים בני בנים הם כבנים, כגון לעניין פריה ורביה, ואילו בן חורג אינו בן בשום עניין.

והביא ראיה לדבריו מדברי התוספות³⁸ שכתבו שלא מצינו בכל התורה שיקרא לבן אשתו בנו, לעומת בן בנו שקורא אותו בנו. ומסיים:

³⁴ שם ס"ק מז

³⁵ שם ס"ק לה

³⁶ שם ס"ק כ

³⁷ חלק א סי' קסט

³⁸ פסחים נד, א ר"ה אלה

ומובטח אני בהאי צורבא מדרבנן שאם תלמיד חכם הגון הוא ויראה תשובה זו שכתבתי, שהוא עצמו לא ירצה ליהנות ממה שאינו שלו, ולא יתן בכיס עינו בשל אחרים.

בתשובה זו הבעייה אינה רק האם בן מאומץ נכלל בלשון "בני". כאן הבעייה היא מעבר לכך: האדם אמר בני, ויש שתי דרכים לביאור כוונתו - ייתכן שהייתה כוונתו לבן המאומץ אך ייתכן גם שהייתה כוונתו לבן של בנו הביולוגי. הכרעת בעל שבות יעקב היא כאפשרות השנייה - יש להניח שהאדם התכוון לבן בנו הביולוגי ולא לבן המאומץ. אך אין בעל "שבות יעקב" שולל את ההנחה, שכן מאומץ נכלל בלשון "בני". אפשר בהחלט שמסכים, שבמקרה בו יש רק בן מאומץ הרי שכן מאומץ זה יכול לקבל ירושה בלשון "בני".

בפתחי תשובה³⁹ הביא את תשובתו של בעל "שבות יעקב", אך הוסיף שאם הבן החורג נתגדל בביתו של המאמץ צריך עיון לדינא. והתבסס על ההלכה שקבע הרמ"א, וכפי שהבאנו לעיל, לגבי המגדל יתום בתוך ביתו וכתב עליו בשטר בני.

נמצא, שכאשר האב המאמץ אמר שהוא מוריש את נכסיו ל"בנו" - אם מדובר במקרה המיוחד שנידון בשו"ת "שבות יעקב", שבו היו למוריש גם בן מאומץ וגם נכד, יש להכריע שכוונת המוריש שאמר "בני" הייתה לנכד ולא לבן המאומץ, שכן בני בנים הרי הם כבנים ואילו בן מאומץ אינו נחשב בנו. אך במקרה בו יש רק בן מאומץ ואין לנו אפשרות לפרש את דברי המוריש בשני אופנים - ייתכן ונעביר את הירושה לבן המאומץ.

תשובה נוספת בעניין זה מצינו בשו"ת חת"ם סופר⁴⁰. התשובה דנה במקרה של אדם ששמו אליהו, שחי עם אשתו, ועם בנים שהכל סברו שהם בניו, וכך היו הבנים חותמים את שמם, בהתאם לשמו של אביהם - בן אליהו, וכך היו נקראים גם לספר תורה. אחד הבנים נקרא אברהם, ובן זה נשא לפתע את אחות אביו. וכשביררו את העניין אמר האב שאברהם זה אינו בנו כי אם חורגו, בן אשתו. ואשתו הוסיפה, שבהיותה פנויה הרתה לזוננים וילדה את בנה אברהם, ואחר כך נישאה לבעלה הנוכחי אליהו, וכדי להסתיר בושתה החזיקו הבן כאלו הוא מבעלה הנוכחי, אבל באמת אינו בנו כלל.

תשובתו של החת"ם סופר דנה במספר עניינים הכרוכים במקרה זה. לענייננו חשובה רק נקודה אחת - האם ילד מאומץ יכול להיקרא על

³⁹ חו"מ סי' רמז סק"ג

⁴⁰ אה"ע סימן עו

שם אביו המאמץ. בעניין זה כותב החת"ם סופר שאין בכך כל בעייה, והוא מצטט את תשובת בעל הגהות מיימוניות שהבאנו.

ה. אומדן דעת האב המאמץ

בפרק הקודם נתבאר, שכאשר האב המאמץ אמר שהוא מוריש את נכסיו ל"בנו", יש מקום להסביר שכוונתו לבן המאומץ. כאשר המוריש לא אמר מאומה ייתכן ויש לאמוד את דעתו שזה היה רצונו ולכך התכוון לפני מותו.

המקור לקביעת כוונת המוריש על פי אומדן דעתו נמצא כבר בדברי רבי שמעון בן מנסיא, בברייתא המובאת בבבא בתרא דף קלב, א וזה לשונה:

הרי שהלך בנו למדינת הים, ושמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחרים, ואחר כך בא בנו - מתנתו מתנה, ר' שמעון בן מנסיא אומר: אין מתנתו מתנה, שאילו היה יודע שבנו קיים לא כתבן.

על ברייתא זו אומרת הגמרא שם: "ואמר רב נחמן: הלכה כרבי שמעון בן מנסיא!". ובדף קמז, ב מביאה הגמרא מקרה שבו לכל הדעות נקבעת כוונת המוריש על פי אומדן דעתו:

הרי שהיה חולה ומוטל במטה, ואמרו לו: נכסיך למי? ואמר להן: דומה שיש לי בן, עכשיו שאין לי בן - נכסי לפלוני, היה חולה ומוטל במטה, ואמרו לו: נכסיו למי? אמר להן: דומה שאשתי מעוברת, עכשיו שאין אשתי מעוברת - נכסי לפלוני, ונודע שיש לו בן או שהייתה אשתו מעוברת - אין מתנתו מתנה.

על פי עיקרון זה, שכוונתו של המוריש נקבעת על פי אומדן דעתו, טוען הרב יוסף תאומים⁴¹, שגם כאשר האב המאמץ לא אמר לשון אשר מעבירה את הירושה לבן המאומץ - כמו "יטול" או "רוצה אני" - מכל מקום יש ללכת אחר אומדן דעתו, ולתת את ירושתו לבן המאומץ.

הרב תאומים מבסס בהרחבה את משקלו של אומדן הדעת - מצינו בש"ס במספר מקומות שהולכים אחר אומדן דעת, והרשב"א אף כתב שאומדן דעת חזק עוד יותר מאמירת פיו. ובשלחן ערוך נפסק שלעולם אומדים דעת הנותן ועושים על פי האומד, ובתשובת הרא"ש כתב שסמכו חכמים על אומדן הדעת כאילו היו עדים מעידים על כך. וכשיש ספק בכוונתו נספק בשולחן ערוך שכשאנו דנים למי שדעתו קרובה לו

⁴¹ הרב יוסף תאומים, "בדין מגדלי יתומים בחוך ביתם", הפרדס כה (תשי"א), חוברת ה (שבט) ס"י מ עמ' 4-5

אנו בטוחים שודאי גמר והקנה באופן המועיל. ובתשובת מהרשד"ם כתב שמקיימים את אומדן דעת המוריש גם לעקור ירושה דאורייתא. ולכן קובע שהמגדל ילד מאומץ בודאי מעוניין שהילד המאומץ יירש אותו, ומבסס דבריו על מה שכתב בשו"ת "שאלת יעב"ץ" להחזיק ילד מאומץ לבן, וכן על מה שכתב החת"ם סופר שמי שאין לו בנים עשוי לקרוא לילד מאומץ בנו, ואינו חושש שמא ייגרם הפסד ליורשיו בנחלתו, כי לא אכפת לו, ואולי אף מעדיף שיירש הבן המאומץ מאשר יירשו אחיו וקרוביו.

הרב שניאור זישא רייש⁴² הוסיף עוד נימוק מדוע יש לתת את הירושה לבן המאומץ על סמך אומדן דעתו של האב המאמץ, ואין זה נחשב לגזל מיוורשיו החוקיים של האב המאמץ (אחיו או קרובים אחרים): היתמות היא גלגל החוזר בעולם, ולכן כאשר האב המאמץ מרחם על היתום הגדל בביתו ונותן לו את הירושה בודאי מסכימים לכך היורשים החוקיים, שכן "ניחא להו כי היכי דמרחמי איתמי דעלמא ירחמו גם על בניהם" - נוח להם שירחמו על יתומים בכלל, כדי שגם על היתומים שלהם ירחמו בבוא העת.

ומוסיף, שבכל מקרה שניתן לקבוע דין לטובתו של יתום, אם רק יש "התנצלות וסברה טובה להמתיק את הדינים... הרי דמשום סברה טובה נשתנה הדין".

הרב מרדכי הכהן⁴³ העלה נימוק נוסף להעברת הירושה לבן המאומץ על סמך אומדן דעתו של האב המאמץ: אפשר לומר שמטרתו העיקרית של האימוץ, ברוב המקרים, היא כדי שיהיה למאמץ בן שיירש אותו. כבר אברהם אבינו קבל⁴⁴ "הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי", ובספר החיצון "אחיקר החכם" קובל אחיקר ואומר: "אדה, ה' אלקים, מה יאמרו בני אדם בראותם כי מתי ובן אין לי? יאמרו: הנה אחיקר, איש צדיק וטוב ועובד. אלקיו מת ובן אין לו אשר יקברהו, ואף בת אין לו, ולרכושו אין יורש כרכוש אשר קללה רובצת עליו". ומכיוון שעיקר מטרת האימוץ היא להניח אחריו בן ליורשו, לפיכך יש להניח בוודאות שהמאמץ בן רצונו שייפלו נכסיו לאחר מותו לידי בנו המאומץ - מעשה האימוץ הוא עצמו גילוי הדעת הגדול ביותר לכך.

אכן הרב משה פינדלינג כתב שלתת את ירושת האב המאמץ לבן המאומץ בהסתמך רק על אומדנא - קשה, שכן האב המאמץ התחייב

⁴² הרב שניאור זישא רייש, "בעניין מגדלי יתומים בתוך ביתם", הפרדס כד (תש"י) חוברת יא (אב) סי' צו עמ' 14

⁴³ הרב מרדכי הכהן, "אימוץ ילדים לפי ההלכה", סיני מח (תשכ"א), עמ' ריח

⁴⁴ בראשית טו, ג

רק לדאוג לבן המאומץ לכל צרכיו החומריים והרוחניים כילד טבעי, אבל לא להוריש לו את רכושו⁴⁵.

ו. ירושת ילד מאומץ מדין צדקה

מה שנותן האב המאמץ לבנו המאומץ יש בו משום צדקה. ויפה ביאר זאת הרב שלמה דיכובסקי⁴⁶: הקטן הנמסר לאימוץ הרי הוא תמיד במצב שאינו יכול להישאר אצל הוריו הטבעיים, שאם לא כן לא היה נמסר לאימוץ. כל אימוץ מתחיל בקביעה שהילד הוא בר אימוץ, שמשמעה הוא נטילת הילד מהוריו על ידי הציבור. זהו השלב הראשון בתהליך האימוץ, והשלב השני הוא מסירת הילד למשפחה המאמצת. מעת שהוצא הילד מידי הוריו ע"י הציבור, הוטל על הציבור לדאוג לו, כדין עני המוטל על הציבור לפרנסו. מי שקיבל אח"כ את הילד לאימוץ, קיבל על עצמו את חוב הצדקה הזה של הציבור. נטילת הילד הרי היא כאמירה לציבור, שהמאמץ מקבל עליו את פרנסתו.

מכיוון שכן, יש מקום לדון את חובותיו של האב המאמץ לבנו המאומץ לא על פי דיני הקניינים⁴⁷, כי אם על פי דיני צדקה. בדיני צדקה נפסק, שכל הבטחה שהובטחה לעני יש לה דין הקדש ואמירה הרי היא כמסירה, ולא עוד אלא שאף במחשבה בלבד קונה העני, וכפי שנפסק בשולחן ערוך⁴⁸:

האומר: חפץ פלוני אני נותן לצדקה בכך וכך, והוא שוה יותר, אינו יכול לחזור בו (דכל אמירה שיש בה רווחא לצדקה, אמרינן ביה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט). (ר"ן פ"ק דקדושין ובהגהות אשירי). אבל אם לא היה שוה יותר באותה שעה, ואחר כך הוקר, יכול לחזור בו כיוון שלא משך ולא נתן הכסף. הגה: אם חשב בלבו ליתן איזה דבר לצדקה, חייב לקיים מחשבתו ואין צריך אמירה, אלא דאם אמר מחייבין אותו לקיים.

גם ירושת הבן המאומץ את אביו המאמץ יכולה להתבסס על דיני צדקה. וגם כאן נאמר, שרצונו של האב המאמץ כבר יוצר את העברת הירושה אל הבן המאומץ.

⁴⁵ הרב משה פינדלינג, "אימוץ ילדים", נעם ד (תשכ"ח), עמ' פג

⁴⁶ הרב שלמה דיכובסקי, "חובת ההורים לזון את ילדיהם המאומצים", תחומין טו (תשנ"ה), עמ' 286

⁴⁷ השווה למאמרו של הרב ב. מ. אורחי [בירג], "גדרי ההתחייבות באימוץ ילדים", נעם ד (תשכ"ח), עמ' צד-קמח, וכן למאמרו של הרב אברהם עקיבא רודנר, "אימוץ ילד ומתחייב לזון חברו", שם עמ' סא-סד

⁴⁸ יו"ד סי' רנח סעי' יג

מפסקי הרב עזיאל זצ"ל עולה, כי יש הבדל בין חובות האב המאמץ לבנו המאומץ הנוגעות למזונות ופרנסה, שהן מבוססות על דיני צדקה, לבין חובותיו לבנו הנוגעות לירושה, שבהן אין הלכות צדקה מכתובות את הדין.

בנוגע לחובות האב מחיים - מזונות ופרנסה - כתב הרב עזיאל⁴⁹ כי אין באימוץ צורך בהתחייבות מפורשת. ובודאי טעמו משום שעיקר מקור חיובי הממון של האב המאמץ הוא מטעם צדקה, ובצדקה אמירה הרי היא כמסירה⁵⁰.

ואילו בנוגע לחובות האב לאחר מיתה - ירושת הבן המאומץ את האב המאמץ - כתב הרב עזיאל⁵¹ כי:

אמוצים אינם יורשים את מאמציהם בין שאר היורשים, אלא אם כן פירשו מאמציהם לתת להם חלק בעזבונם במתנת בריא או במתנת שכיב מרע בדרך המועילה על פי דין.

אך יש מי שתמה על הבדלה זו, וסבר כי כשם שחובות המזונות ממשיכה - אף לדעת הרב עזיאל - גם לאחר מיתת המאמץ, ומחייבים את היורשים לזון את הילדים המאומצים מן העיזבון, כך יש לומר גם לגבי הירושה, שכוונת המאמץ בודאי הייתה שהמאומץ יתחלק בעזבונו, ואפילו לא פירש - כאילו פירש שנותן לו במתנה מעכשיו⁵². וכך היא דעת הרב יוסף תאומים⁵³:

הדין במגדל יתום בתוך ביתו, שמבואר ביו"ד סי' רנג סע' ה דהו מיקרי צדקה לעני, ואף אם היה במחשבה גרידא שחשב להחזיקו לבן ליורשו כמ"ש בשו"ת שאילת יעב"ץ הנ"ל, כבר זכה בזה מדין שעבודא דאורייתא, ואין ליורשים טענה עליו.

ז. ירושת ילד מאומץ מדין "יכיר"

בפסק דין של בית המשפט העליון⁵⁴ מנסה השופט מר ח. כהן להוכיח, שבן מאומץ יורש את אביו המאמץ מדין "יכיר", היינו מתוקף הזכות המוקנית לאב להכיר את בנו ולזהותו לצורך זכות הירושה.

⁴⁹ שערי עזיאל חלק ב עמ' קפד-קפה

⁵⁰ הרב מרדכי הכהן, "אימוץ ילדים לפי ההלכה", סיני מח (תשכ"א), עמ' ריג

⁵¹ שערי עזיאל שם עמ' קפו סע' י

⁵² הרב מרדכי הכהן שם עמ' רטז-ריז

⁵³ הרב יוסף תאומים, "בדין מגדלי יתומים בתוך ביתם", הפרדס כה (תשי"א), חוברת ה (שבט) סימן מ עמ' 5

⁵⁴ ערעור של קורן נגד קורן, פסקים כרך מו, תש"ך, עמ' 347-359

דבריו בנויים על המשנה⁵⁵ הקובעת כי: "האומר זה בני נאמן" - להעניק לו את זכות הירושה, ועל הסוגיא בגמרא⁵⁶ העוסקת במשנה זו. המדובר הוא במי "שלא היינו מוחזקים בו כבנו"⁵⁷, ונאמנותו של האב נובעת מטעם מיגו - נאמן האב לקבוע שזהו בנו לעניין הירושה, מפני שאילו רצה היה יכול האב לתת לזה שהוא מכיר כבנו את כל נכסיו במתנה.

הפוסקים שם - הרא"ש, הטור והבית יוסף - הרחיבו דין זה ואמרו שהאב נאמן אפילו במקום שאין לו מיגו, כגון בנכסים שנפלו לו לאחר מכן, או שנפלו לו כשהוא גוסס.

הרי יש ללמוד, שפתחה ההלכה פתח לרווחה לאדם שיוכל לעשות בממונו כרצונו, לפני משורת הדין, שלא יקוב את ההר בעניין זה. אמור מעתה, מי קרוב לו למאמץ יותר מבנו או בתו המאומצים? ומביא השופט כהן אסמכתא לכך שההלכה היא ליברלית עם האדם לעשות בממונו כרצונו גם לאחר מיתה, מדברי הרמב"ם במורה נבוכים⁵⁸:

ומדיני ממונות גם כן הירושות, והן מידה מעולה שלא ימנע האדם טוב ממי שהוא ראוי לו. ואחר שהוא הולך למות לא יקנא ביורשו ולא יפזר ממונו, אבל יניחהו למי שהוא ראוי לו מכל האדם, והוא הקרוב לו יותר.

ברם נראה כי ההלכה פתחה פתח כחודו של מחט, והשופט כהן הרחיבו כפתחו של אולם. השופט ד"ר מ. זילברג דוחה בפסק דינו המנומק באותו הערעור את דבריו של השופט כהן, ואומר שאין הנדון דומה לראיה, שהרי סוגיית הגמרא והפוסקים עומדים בגבולות המיגו, ובקביעת עובדה מציאותית, אם נאמן האב או שמא אינו נאמן לקבוע שזהו בנו, אבל אינם דנים ביצירת המעמד מכח רצונו של האב. ואילו האימוץ הוא הפכו של דבר, הוא אינו בא לקבוע מציאות קיימת של אבהות, כי אם ליצור אבהות או לפחות מעין אבהות.

וכך קבע מהר"י בן לב בתשובה⁵⁹: נאמנות האב קיימת רק במקרה של ספק, "אבל אם דבר ניכר לכל שהאחד הוא יותר קטן מהאחר הרבה, ודאי דבכה"ג לא יהא נאמן האב לומר על הקטן הניכר לכל שהוא הבכור".

⁵⁵ בבא בתרא פ"ח מ"ו

⁵⁶ שם קלד, א

⁵⁷ כלשון הטור חו"מ סי' רעט סעי' א

⁵⁸ חלק ג פרק מג

⁵⁹ שו"ת ר"י בן לב א, סימן סד, עמ' קצא-קצו

אמור מעתה: כוחו של האב הוא רק לברר במקום שהעניין אינו מבורר, או שנתגבשה חזקה שניתנת לסתירה⁶⁰.

ח. סיכום

במאמר זה ניסינו לברר האם עוברת ירושתו של אב מאמץ אל בנו המאומץ על פי ההלכה.

ראשית הראינו מהי השתייכותו המשפחתית של ילד מאומץ מנקודת מבטו של המשפט העברי: הילד המאומץ משתייך למשפחתו הביולוגית-טבעית, היינו להורים שהביאו אותו לעולם ולקרוביו בקרבת דם, ולא למשפחתו המאמצת, היינו להורים שקבלו על עצמם לגדלו ולבני המשפחה שעמם גדל. בהתאם לכך קבענו, שילד מאומץ יש לו קשרי ירושה - הן כירוש מאחרים והן כמוריש לאחרים - עם משפחתו הביולוגית-טבעית, ולא עם משפחתו המאמצת.

לאחר מכן ביררנו את משקלם של קשרי ירושה הנוצרים בין הילד המאומץ לבין אביו המאמץ מסיבות אחרות - מחמת שציווה האב המאמץ את נכסיו ל"בנו" - ואנו מסבירים שהכוונה היא לבן המאומץ, מחמת אומדן דעתו של האב המאמץ, מחמת דיני הצדקה החלים על האב המאמץ ביחס לבנו המאומץ, או מחמת שהאב המאמץ הכיר בבנו המאומץ כירשו.

כאמור במבוא, ישנם תחומים הנושקים לענייננו, בהם לא עסקנו: האם בימינו יתחשב המשפט העברי בכך שהחוק הישראלי סבור כי ילד מאומץ משתייך משפחתית למאמציו, מחמת "דינא דמלכותא דינא". אב מאמץ הרוצה להבטיח שבנו המאומץ יירש אותו - באלו דרכים יוכל לצוות לו את נכסיו, והאם תהיה בכך בעייתיות של העברת נחלה מהירושים הראויים על פי דין לאחרים. ומהם קשרי ירושה נוספים במשפחה המאמצת: ירושת בת מאומצת את אביה המאמץ, ירושת בן מאומץ את אמו המאמצת, ירושת אב מאמץ את בנו המאומץ ועוד.

⁶⁰ יוסף ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי, עמ' 26